

DOI 10.33099/2618-1614-2019-6-1-16-24

УДК 355.353: 355.47(477)(262.54)

О. А. Ігнатенко,

капітан 2 рангу, старший викладач – начальник служби кафедри корабельної енергетики та електроенергетичних систем Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія»,

В. В. Сапіга,

кандидат технічних наук, доцент кафедри корабельної енергетики та електроенергетичних систем Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія»

Воєнно-географічні умови регіону Азовського моря в контексті застосування сил (військ, засобів) ВМС

У статті розглядаються питання необхідності зміни методологічного підходу до аналізу воєнно-географічних умов регіону Азовського моря в контексті застосування сил (військ, засобів) ВМС в умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України. Розглянуті елементи протидії України заходам РФ у регіоні Азовського моря.

Ключові слова: воєнно-географічні умови, регіон Азовського моря, агресія РФ.

© О. А. Ігнатенко, В. В. Сапіга, 2019

Збройна агресія Російської Федерації (РФ) проти України, що триває, вказує на те, що один з акцентів активізації збройного протистояння зміщується на море, що особливо яскраво проявилось у 2018 р. За сучасних умов збройне протистояння на морі критично залежить від умов середовища, в яких воно відбувається. Так, просторові чинники, умови фізичного середовища, політична ситуація в регіоні можуть як позитивно, так і негативно відображатися на успішності застосування сил (військ, засобів) військово-морських сил на морі.

Кожна зі сфер збройного протистояння має свої особливості й чинить притаманний їй вплив на результати протиборства. Крім того, нині триває загострення боротьби між світовими центрами сили за доступ і володіння природними ресурсами, особливо енергетичними і продовольчими, що зумовлює дослідження цих ресурсів та їхнього значення для кожної з держав.

Постановка проблеми. Акт відкритої військової агресії РФ проти кораблів Військово-Морських Сил (ВМС) Збройних Сил України 25 листопада 2018 р. ставить перед Командуванням ВМС нові завдання зі всебічного вивчення впливу воєнно-географічних умов регіону Азовського моря на застосування сил (військ, засобів) флоту, не лише в аспекті класичного протистояння й активного припинення агресивних дій кораблів Чорноморського флоту і прикордонної служби Федеральної служби безпеки Росії, а й у доволі вираженому соціологічному аспекті гібридної війни, пов'язаному з масовими соціальними акціями, залученням кримінальних елементів тощо. Гібридний характер агресивних дій РФ, на нашу думку, впливає на побудову комплексної системи безпеки в регіоні Азовського моря, на кількісні та якісні показники сил і засобів військових формувань та порядок їх застосування для забезпечення національних інтересів України. Це дає можливість провести своєрідне оцінювання театру бойових дій з урахуванням воєнно-географічних умов регіону Азовського моря.

Представлений у колективній праці науково-педагогічних працівників Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського [1], методологічний підхід до аналізу впливу воєнно-географічних умов окремо взятого регіону на застосування сил (військ, засобів) ВМС орієнтований здебільшого на ведення звичайних або конвенційних війн з урахуванням їхнього нелінійного типу. За рахунок такого підходу вивчаються й аналізуються чотири групи умов: воєнно-політичні, економічно-географічні, фізико-географічні та оперативне обладнання театру, що надалі формує відповідні алгоритми діяльності посадових осіб оперативного і стратегічного рівня. В умовах застосування проти України однієї з форм війни четвертого покоління (4GW – The 4th Generation War), асиметричної за типом та гібридної за своїм змістом, під час якої навмисно стирається межа між військом і народом, змінюється середовище війни, тобто на перший план театру бойових дій виходять

соціальні, політичні, культурні й історичні чинники, зокрема й у тилкових регіонах держави. Усе це чітко вказує на необхідність удосконалення методології оцінювання воєнно-географічних умов регіону в напрямі трансформації їхніх чинників та змісту, що зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'явилася низка досліджень, які вказують на необхідність усебічного й розширеного розгляду питання впливу воєнно-географічних умов регіону Азовського моря на застосування сил (військ, засобів) ВМС.

У роботі «Морські виклики для України» [2] А. Филипенко розглянув критичну ситуацію в морській галузі нашої держави, її причини та наслідки. Аналізуючи цю роботу з позиції поняття економічної та продовольчої безпеки країни, автору вдалося коротко показати значущість комерційного флоту (включно з промисловим), ВМС та інфраструктури, що забезпечує їхнє функціонування, в глобальному понятті безпеки держави. Основні військові та політичні загрози й виклики торговельному мореплавству, функціонуванню українських морських торговельних портів і морегосподарському комплексу України загалом розглянуті в роботах О. Дьякова [3] та А. Филипенка [4] з позиції аналізу безпекового середовища Азовсько-Чорноморського регіону.

Дослідження неурядової організації «Майдан закордонних справ» [5] у 2018 р. дало змогу поширити обізнаність народу України та світової спільноти стосовно порушення РФ міжнародного морського права, забезпечення вільного судноплавства в Азовському морі та через Керченську протоку, створення штучної напруженості в регіоні та збільшення ризику виникнення аварій і катастроф екологічного й техногенного характеру в Азовсько-Чорноморському регіоні.

Специфіка правового режиму та визначення меж тимчасово окупованої території України в її морському просторі – внутрішніх водах, внутрішніх історичних водах і територіальному морі – розглянута в роботі Б. Бабіна та Е. Плешка [6]. Аналіз геополітичної та фізико-географічної складової регіону Азовського моря як арени політичного, економічного й військового протистояння України та Російської Федерації представлений у статті [7].

Розглянуті вище роботи торкаються окремих чинників, що стосуються регіону Азовського моря, але не дають змоги отримати повне, комплексне уявлення про проблематику цього регіону внаслідок багатогранності, взаємопов'язаності та специфічності цього поняття.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах гібридних складових війн четвертого покоління вплив воєнно-географічних умов на застосування сил (військ) ВМС, на нашу думку, потрібно розглядати за групами чинників.

1. Політико-географічні чинники, які стосуються глобального, регіонального та межуючого політико-географічного положення держави. Метою вивчення питання політико-географічного положення, відповідно, є:

- визначення місця держави в сучасному й майбутньому світоустрої, значущість для геополітичних процесів у світі (можливість зіткнення геополітичних інтересів ключових гравців), взаємопов'язаність із регіонами з високим рівнем індустріалізації та економічної активності;

- геопросторове розташування держави відносно країн, що формують історико-географічний «портрет» регіону (приклад: положення України, через яку проходять деякі геополітичні осі, зокрема балтійсько-понтійська (по лінії Польща – Україна – Туреччина), євразійська та можливий новий «Шовкових шлях» (Китай – Казахстан – Азербайджан – Грузія – Україна – країни ЄС);

- динаміка процесу формування кордонів (можуть бути сталими, малодинамічними й динамічними) та розвитку ситуації навколо межуючих країн (негативний приклад межуючого політико-географічного положення – невизнана самопроголошена Придністровська республіка, яка є центром нестабільності в регіоні, тощо).

Серед політико-географічних чинників доцільно розглядати ефективність діяльності зовнішньополітичного відомства, адміністративно-територіальний поділ країн, одним з аспектів аналізу якого є оцінювання стану місцевого самоврядування.

На нашу думку, до політико-географічних чинників окремою складовою доцільно було би включити **фізико-географічний аспект**, який являє собою характеристику якості земельних ресурсів і можливостей акваторій виключної морської економічної зони, наявність доступу до моря і зручність виходу на світові морські комунікації, можливість подолання природних перешкод (гірських перевалів і повноводних річок) у прикордонних районах та ін.

2. Підготовка та забезпечення сил, які повинні не лише визначати необхідне оперативне обладнання театру бойових дій, а й проводити оцінювання сектору безпеки та оборони держави, що, на нашу думку, полягає у вивченні його нормативно-правової бази, структури, блоковості, ефективності функціонування та управління тощо.

3. Економіко-географічний чинник, який має охоплювати питання економічної, енергетичної, продовольчої безпеки і ресурсної та транспортно-географічної його складових.

4. Історико-географічний чинник набуває важливого значення в сучасному світі як чинник, що формує політичну культуру (сукупність соціально-політичних цінностей, орієнтацій, традицій), яка тісно пов'язана з історією національно- чи соціально-визвольної боротьби, що закарбувалась у свідомості населення.

5. Соціально-інформаційний чинник охоплює широке коло питань, що стосуються суспільства. В аспекті вивчення воєнно-географічних умов соціальний чинник набуває значення з позиції застосування підірваних соціальних технологій, спрямованих на створення ситуації хаосу та штучне розкручування сценарію «параревольюцій» на території противника, що мають скерувати дії

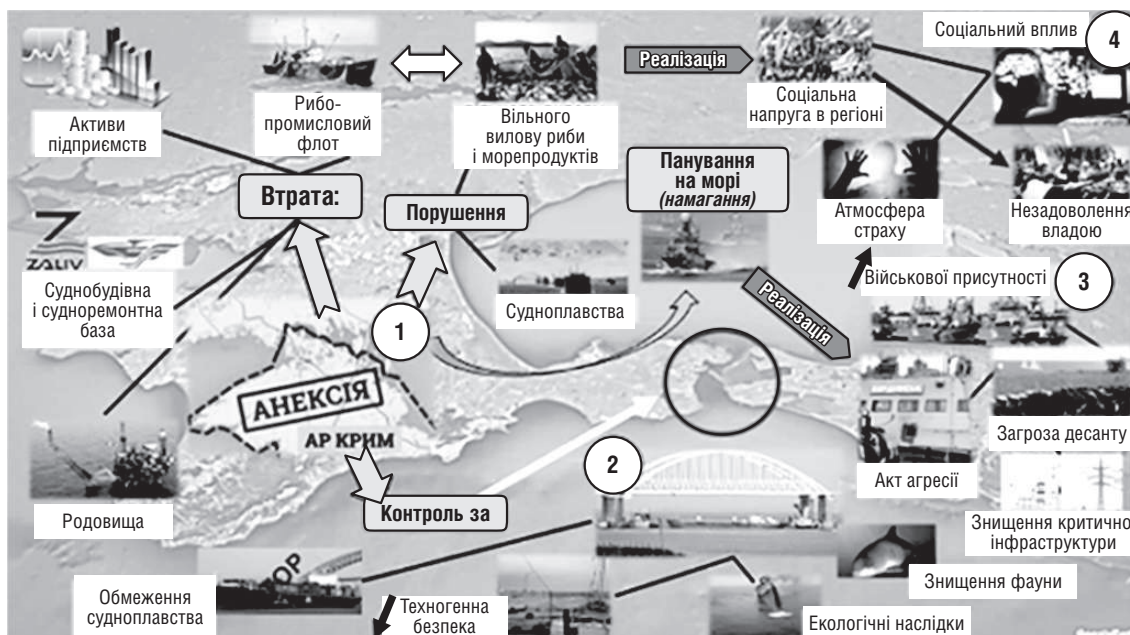

Рис. 1. Дії Російської Федерації в Азовсько-Чорноморському регіоні з просування своїх геополітичних інтересів

населення (залучення «хитливих» соціальних елементів, формування «п'ятої колонії» і створення мережі агентів впливу на ворожій території) для досягнення тактичних і стратегічних воєнних цілей.

Як інструмент для просування соціальних технологій використовується інформаційно-медійний аспект соціально-інформаційного чинника, який має охоплювати питання впливу через друковані видання, телебачення та радіомовлення (питання власності й зацікавленості бізнес-структур), мережу Інтернет на свідомість населення (в аспекті когнітивної безпеки) і стан журналістського середовища.

6. Обрис театру бойових дій повинен дати відповідь на запитання: які загрози сектору безпеки та оборони формуються навколо визначеного регіону?

Представлена вище зміна процедури аналізу воєнно-географічних умов в алгоритмі діяльності посадових осіб дає останнім змогу здійснити ранжирування чинників за значущістю залежно від принципів боротьби (ірегулярні, невоєнні, гібридні та інші типи воєнних конфліктів) та обрати заходи з протидії.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи дуже широке коло питання, що стосується впливу воєнно-географічних умов на застосування сил (військ, засобів) ВМС у регіоні Азовського моря й неможливість їх охоплення в межах однієї статті (частково політико-географічний та економіко-географічний чинники розглянуті в статті [7]), зупинимося на чинниках або їхніх складових (деяких випадках їх використання для протидії гібридним діям країни-агресора), які, на думку авторів, важливі та можуть бути надруковані у форматі статті. У контексті цього проведемо скорочений аналіз агресивних дій РФ у регіоні Азовського моря.

Дії РФ на Азовському морі й у Керченській протоці впродовж 2014–2018 рр. можна представити у вигляді інфографіки (рис. 1). З рисунка бачимо, що формуються чотири основні напрями, які реалізувала чи намагається реалізувати країна-агресор і які призвели до негативних і, на жаль, дуже важких наслідків для України (загибелі громадян України, появи військовополонених, політв'язнів, внутрішньо переміщених осіб, втрат відповідної частки ВВП, активів підприємств тощо), зокрема:

- анексія Російською Федерацією Кримського півострова у 2014 р., що призвела до втрат у різноманітних сферах діяльності України; порушення контролю за судноплавством і намагання панувати в регіоні Азовського моря, що отримало свою реалізацію у подіях 25 листопада 2018 р. у Керченській протоці;

- незаконна побудова РФ Керченського мостового переходу, що створила абсолютно новий рівень техногенної небезпеки з можливими тяжкими екологічними наслідками, а також призвела до обмеження судноплавства як з об'єктивних (знизилася пропускна спроможність Керч-Снікальського каналу та виявилось неможливим проходження суден класу Panamax, котрі раніше заходили в морські порти Азовського моря), так і через суб'єктивні причини (контроль і регулювання вантажообігу через канал);

- збільшення військово-морської складової Чорноморського флоту РФ, що призвело до акту відкритої агресії Росії проти України, підвищує ризик висадки десанту на десантно-небезпечних ділянках Азовського моря та можливе ураження об'єктів критичної інфраструктури на узбережжі;

- *інформаційно-соціальний вплив на населення регіону* (інформаційна війна в умовах гібридних дій країни-агресора), що створює соціальне напруження в суспільстві та атмосферу страху внаслідок попередніх дій перелічених вище чинників і врешті-решт призводить до високого рівня незадоволеності діями влади.

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що агресивні дії РФ у регіоні Азовського моря не лише спрямовані на блокування вантажообігу через морські порти Бердянськ і Маріуполь, а й призводять до створення ситуації, що зачіпає інтереси третіх країн (тобто суден під їхніми прапорами, які юридично і є територіями відповідних країн) і веде до можливості розриву торговельних відносин з ними. Така ситуація навколо регіону Азовського моря потребує роботи на різних рівнях гілок влади та представництв України у світі.

Елементи протидії України гібридним діям Російської Федерації в регіоні Азовського моря з урахуванням чинників воєнно-географічних умов або їхніх складових

Дипломатична робота (складова політико-географічного чинника) повинна охоплювати дуже широке коло проблем, які притаманні регіону Азовського моря, та пов'язані з ними фактори, що впливають на функціонування України як окремої одиниці в системі світової безпеки й у геополітичному плані. Робота на всіх рівнях представництва України: ООН, зокрема в Раді Безпеки (самостійно чи через представників країн-партнерів, що має на меті доведення об'єктивної інформації до ключових гравців у світі, тим самим нівелюючи відверту брехню з боку РФ), Раді ЄС, комісії Україна – НАТО (питання посилення військової складової та протидії гібридним діям Росії), ОБСЄ, в інших міжнародних організаціях; залучення сил і засобів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця з метою подолання існуючих і можливих гуманітарних наслідків. Окремим аспектом застосування асиметричних дій з боку України з метою зниження ефективності прихованих дій РФ можна вважати залучення автономних підрозділів ООН, спеціалізованих за титульними проблемами, які можуть проявлятися в регіоні Азовського моря:

- ІМО (International Maritime Organization) – формування консолідованого рішення Європарламенту для країн Євросоюзу щодо можливого недопущення суден РФ до європейських портів як дзеркальної відповіді на морську блокаду морських портів Маріуполь і Бердянськ;

- ІКАО (Міжнародної організації із цивільної авіації) – встановлення факту небезпеки з повітря шляхом офіційного повідомлення про закриття повітряного простору над регіоном Азовського моря. Це призведе до зростання навантаження на регулярні повітряні сполучення аеропортів РФ з іншими країнами через неможливість користуватися міжнародно визначеними авіаційними коридорами над Азовським морем.

У контексті застосування інших дипломатичних кроків також можна залучити спеціалізовані підрозділи ООН з таких дотичних проблем:

- питання безпеки об'єктів, що становлять загрозу населенню (хімічні речовини, хвостосховища і ін.) та екології регіону (використання майданчика міжнародної неурядової природоохоронної організації Greenpeace) – питання екологічної безпеки держави;

- Всесвітню організацію охорони здоров'я (World Health Organization) – до контролю за загально-епідемічною обстановкою в регіоні, спеціалізованими лабораторіями, де можуть зберігатися штампи небезпечних вірусів, могильниками та ін.;

- питання збереження об'єктів культурної спадщини регіону Азовського моря [8, 9] – з використанням платформи організації UNESCO.

У такому аспекті дипломатична робота дає змогу застосувати найбільше важелів тиску на країну-агресора та збільшити обізнаність світової спільноти стосовно конфлікту між державами, чим знижує його наслідки.

Законотвора робота (складова чинника «підготовка й забезпечення сил») є відповідним підґрунтям для формування державної політики у сферах національної безпеки та оборони України, чим забезпечує раціональний розвиток складових системи безпеки та оборони на основі спроможностей. У цьому напрямі напрацьована відповідна законодавча база, що охоплює фундаментальні документи у сфері безпеки та оборони, зокрема Закони України «Про національну безпеку України», «Про організацію оборонного планування», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та ін. Окремо зупинимося на Законі «Про прилеглу зону України», зовнішня межа якої перебуває на відстані не більше 24 морських миль, відлічених від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря України. Саме цей Закон урахує підхід до зниження наслідків розвитку кризової ситуації, якої неможливо уникнути, або знижує ефект майбутніх дій країни-агресора. Ухвалений Закон (з урахуванням положень міжнародного морського права) дав змогу збільшити час реакції Збройних Сил України, зокрема ВМС, на протидію висадженню десанту і збільшив буферну зону навколо об'єктів критичної інфраструктури.

Ще більше значення для всього комплексу відносин між Україною та РФ став підписаний Президентом України Петром Порошенком Закон України № 2643-VIII «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» від 6 грудня 2018 р. Згідно з його положеннями, з 1 квітня 2019 р. відносини з офіційною Москвою вступають в інше поле, яке дає підстави розглядати РФ уже на загально-юридичному рівні як країну-агресора з правомірністю

приймати будь-які заходи щодо захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Інформаційно-пропагандистська робота (соціально-інформаційний чинник). Впливовість цього напрямку в умовах гібридної війни набула величезного значення, оскільки за своїми наслідками він може бути гіршим, ніж безпосередні бойові зіткнення [10, 11]. Зараз спеціалісти дедалі частіше використовують поняття «когнітивна безпека» в контексті інформаційної війни, яке підкреслює загрози і ризики, пов'язані з пізнавальною діяльністю, негативним впливом мас-медіа, перебуванням людини у віртуальній реальності з відповідним їй впливом на об'єкт соціуму. Автор дослідження [12] зазначає, що на даному етапі існування людства інформаційні операції старанно маскуються під «об'єктивну» журналістську роботу, викривальні акції боротьби за «глобальну справедливість», «стохастичні» інформаційні потоки в соціальних мережах.

Виходячи із цього, кроки в інформаційно-пропагандистській роботі мають здійснюватися в контексті колективного усвідомлення громадянами країни їхньої ідентичності як нації, котра має свою територію, культуру, мову, спільні цінності, історію, церкву тощо. У масштабі України в цьому напрямі зроблені дуже потужні кроки (ухвалення нового закону про мову, отримання автокефалії Православної церкви України тощо). Стосовно регіону Азовського моря, ми бачимо такі кроки:

1) запобігання (блокування) трансляції теле-, радіоканалів РФ та одночасне розширення мовлення відповідних українських та україномовних каналів (побудована система веж, яка транслює близько п'яти теле- та радіоканалів на непідконтрольні райони Донецької області [13]);

2) робота місцевих органів влади України як з місцевим населенням, так і з юридичними особами (організаціями, фірмами), особливо з реальними та потенціальними інвесторами;

3) ведення патріотичної роботи з молоддю, використання Державної символіки в державних установах, закладах, тобто створення в населення регіону чіткого уявлення про його історичну належність до України (самоідентифікація населення);

4) допомога на рівні місцевих і районних рад у відкритті (на першому етапі, можливо, й підтримка) регіональних FM-радіостанцій з україномовним контентом;

5) створення умов для розвитку стартапів, спрямованих на поліпшення життя мешканців, роботи транспорту, ведення бізнесу, туристично-культурного розвитку регіону тощо.

Макроінвестиційна робота (складова економіко-географічного чинника). У цій українській сфері, здебільшого новій для нашої держави, але надзвичайно перспективній на віддалене майбутнє, виокремимо два основні аспекти:

1. Залучення насамперед іноземних інвесторів з метою практичної чи технічної (постачання обладнання, новітніх технологій тощо) реалізації видобутку газу та

газоліну в українських родовищах басейну Азовського моря. У такий спосіб Україна одночасно вирішує два чи навіть три стратегічні завдання – збільшує фізично (за обсягами) видобуток енергоносіїв з розвіданих родовищ, чим зміцнює свою енергетичну безпеку; приводить у регіон, попри гібридну форму агресії РФ проти України, потужних (знакових) гравців із країн-партнерів, чим заявляє про себе як про надійного в будь-якій геополітичній ситуації економічного партнера для них; де-факто унеможливує агресивні дії сил та засобів РФ зі встановлення свого контролю, блокади чи навіть захоплення цих об'єктів і теренів з корисними копалинами.

Яскравим прикладом такого підходу (своєрідна історична паралель) під час ведення бойових дій є досвід Іракської республіки за часів ірано-іракської війни 1980–1988 рр., коли попри стан страшної та вкрай виснажливої для Багдада війни за допомогою іноземних (здебільшого провідних) компаній (хоча й у доволі опосередкованій формі – постачання обладнання, технологій та спеціалістів з їх монтажу й експлуатації), видобуток іракської нафти постійно зростав, навіть на родовищах поблизу міста Басри – основного в 1983–1986 рр. фронту війни [14].

2. Залучення інвесторів (передусім іноземних) задля розширення суднохідних каналів і тим самим збільшення кількості, як операторів українського імпорту-експорту в Азовському регіоні, так і вантажообігу через морські порти Маріуполь та Бердянськ. Проте тут є велике «але» – це можливо після торгової деблокади портів Азовського моря та забезпечення Україною безпеки судноплавства (варіант – супроводження суден комерційного флоту кораблями ВМС).

Протидія агресивним діям РФ у регіоні Азовського моря – на сьогодні головна прерогатива насамперед мілітарних структур України. Саме тому реалізація чинника **підготовки й забезпечення сил** у регіоні Азовського моря, на нашу думку, вбачається за певними пріоритетами (рис. 2). Розгляньмо окремі пріоритети детальніше.

Створення **єдиної міжвидової системи висвітлення надводної обстановки** [15] в регіоні Азовського моря, з одного боку, може розглядатись як нескладна проблема, передусім унаслідок його розмірів та існуючих стаціонарних постів спостереження (морська прикордонна служба України, «Дельта-лоцман»), але з другого боку – це складна проблема, яка потребує комплексного розв'язання із залученням різноманітних сил та засобів. Наприклад, це створення мобільних постів спостереження на базі колісної або гусеничної техніки з відповідним забезпеченням, використання безпілотних літальних апаратів, спроможних ефективно діяти над агресивним (з погляду технічної експлуатації) морським середовищем та ін.

З огляду на довгострокову перспективу (засоби, відмічені за допомогою штрих-пунктиру) можливе ще створення (на базі носія – існуючих або перспективних розробок АНТК імені О. К. Антонова) для потреб Збройних Сил України, зокрема і в інтересах ВМС, літаків

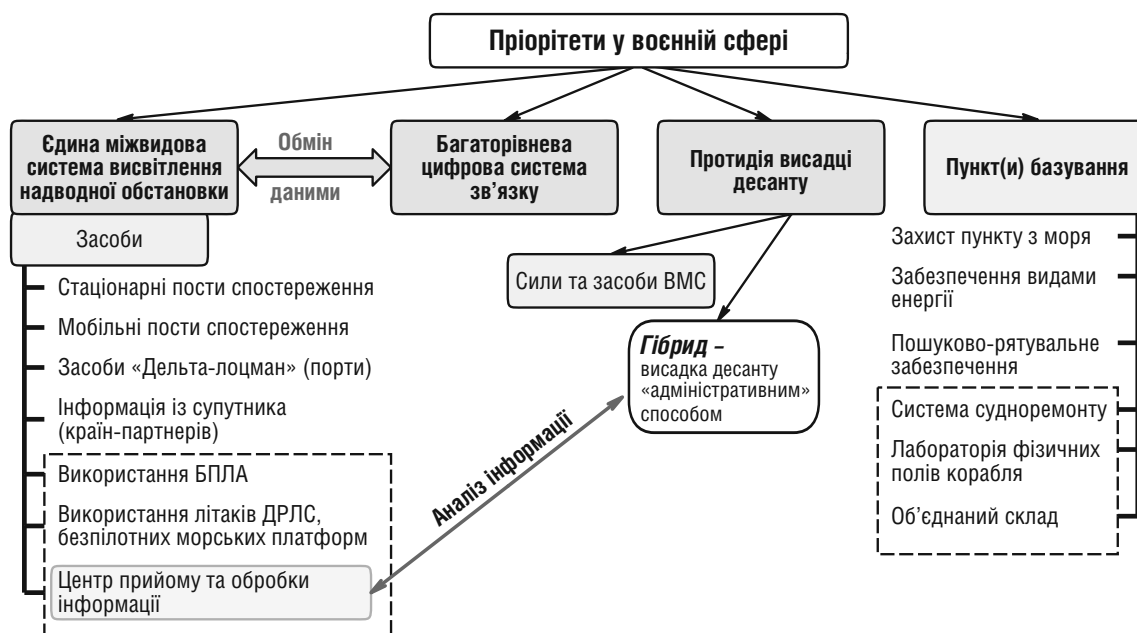

Рис. 2. Визначені пріоритети у воєнній сфері стосовно протидії агресивним діям РФ у регіоні Азовського моря

далекого радіолокаційного спостереження та керування. Як історичну паралель, яка вказує на переваги даного інструмента під час конфлікту (в тому числі в гібридному вигляді), достатньо згадати п'яту арабсько-ізраїльську чи першу ліванську війну (6–12 червня 1982 р.), коли наявність на озброєнні військово-повітряних сил Ізраїлю лише чотирьох літаків далекого радіолокаційного спостереження та керування (типу Е-2С «Хокай») кардинально змінила ситуацію в повітряній війні з військово-повітряними силами Сирійської Арабської Республіки [16].

Не менш цікавим з погляду на перспективу є вивчення досвіду використання безпілотних морських платформ (можливо, варіант безпілотної морської бойової платформи) [17, 18], спроможних в автономному режимі (до 70 діб [17]) вести спостереження за надводною обстановкою шляхом патрулювання вздовж 24-мильної зони в Азовсько-Чорноморському районі.

Побудова багаторівневої цифрової системи зв'язку, яка поєднується з єдиною міжвидовою системою висвітлення надводної обстановки, повинна здійснювати багаторівневе інформаційне забезпечення діяльності ВМС та геоінформаційних систем.

Створення умов, які унеможливають висадку десанту в десантонебезпечних напрямках регіону Азовського моря. Ширше обговорення проблем та рішень у цьому напрямку ми залишимо відповідним спеціалістам, але на деяких аспектах, з нашого погляду, варто зупинитися.

По-перше, враховуючи воєнно-географічні особливості регіону Азовського моря та невеликий час реакції на протидію висадці десанту, це створення відповідних міжвидових підрозділів, оснащених різноманітними

сучасними ракетно-артилерійськими системами із засобами керування вогнем, які повинні дислокуватися в Донецькій та Херсонській областях з визначеними районами розосередження.

По-друге, це моніторинг комерційних суден, які прямують в або з Азовського моря, з використанням відомих міжнародних сайтів (MarineTraffic, Vesseltracker, FleetMon та ін.), що несуть відповідну відкриту інформацію стосовно суден світового торговельного флоту, з метою виявлення підозрілих суден з наданням відповідної інформації силовим структурам (запобігання висадці десанту, диверсійно-розвідувальних груп так званим «адміністративним способом», портового тероризму, в тому числі з використанням радіоактивних матеріалів – «брудної бомби»). Реалізація подібного моніторингу, на наш погляд, можлива за рахунок залучення групи аналітиків: на першому етапі – спеціалістів з існуючих пунктів управління, надалі – створення спеціалізованої групи, яка працюватиме у складі Центру прийому та обробки інформації (рис. 2).

Зазначена проблема не є новою та пов'язана з терміном «infiltration» (інфільтрація), який має достатньо широке значення (в різноманітних аспектах): це комплекс заходів, котрі перешкоджають портовому тероризму [19, 20], проникненню озброєних груп (у тому числі кримінальної спрямованості) на територію держави, незаконному обігу зброї [19], наркотрафіку, незаконній міграції тощо, що в умовах гібридної війни набуває нового значення. Як приклад використання комерційного судна за непрямим призначенням розглянемо події, що відбулись у порту Лагос. 19 жовтня 2012 р. силами

нігерійської влади в порту Лагос було затримане судно «Myre Seadiver» з російським екіпажем (частина росіян – члени екіпажу, решта – професійні морські охоронці). Під час догляду на судні був виявлений сховок зі зброєю, в якому були знайдені 14 автоматів АК-47, 42 гвинтівки та 8598 боеприпасів [21]. Хоча за допомогою роботи дипломатичного корпусу обох країн росіяни через певний час були звільнені з в'язниці, але знайдений арсенал залишає багато запитань.

Розв'язання проблеми захисту морських портів України – у створенні багаторівневої системи безпеки портів із залученням сил та засобів різних міністерств і відомств.

Ще одним пріоритетом є створення **пункту (пунктів) базування ВМС Збройних Сил України** в регіоні Азовського моря [22]. Виходячи з викликів та загроз, які стоять перед Україною з боку регіону Азовського моря та його воєнно-географічних умов, зокрема сусідства з торговельним портом, належного простору та зручності виходу на оперативний простір, необхідної логістичної інфраструктури, судноремонтної бази тощо, формуються відповідні риси майбутньої бази. З погляду захищеності, виконання практичних завдань повноцінного функціонування пункту (пунктів) базування, слід урахувати таке:

- захист пункту базування з моря (побудова системи боротьби з підводно-диверсійними силами та засобами, яка з урахуванням особливостей регіону становитиме, на наш погляд, своєрідний компроміс між класичною та мобільною схемами побудови);

- забезпечення пункту базування всіма необхідними видами енергії та стаціонарними системами, враховуючи специфіку базування саме корабельного складу (операції з ляльними (підсланевими) водами, можливо – берегові системи вибухопожежобезпеки тощо);

- створення об'єднаного складу (складів) озброєння і майна захищеного типу із системою охорони та оборони з урахуванням світового досвіду та досвіду АТО/ООС стосовно таких об'єктів;

- у контексті поліпшення логістичного забезпечення дій корабельного угруповання на Азовському морі – створення мобільних складів у вигляді невеликих контейнерів, у яких закладене все необхідне, а саме: боекомплект, шкідперсько-технічне й аварійно-рятувальне майно, провізія та запаси прісної води для відповідного підкласу кораблів. Збереження цих мобільних складів має бути організоване в пунктах постійної дислокації з можливістю їх доставки в разі необхідності гвинтокрилом або іншим кораблем;

- побудова системи судноремонту з урахуванням можливостей товариства з обмеженою відповідальністю «Азовський судноремонтний завод» (м. Маріуполь). У середньо- й довгостроковій перспективі, враховуючи світовий досвід, складність існуючих та перспективних зразків озброєння і військової техніки, потрібне створення групи технічного обслуговування з розподілом функцій у майбутній парадигмі системи технічної експлуатації (стосовно ВМС Збройних Сил України) – екіпаж, технічне

використання озброєння та військової техніки за призначенням; спеціалізований підрозділ – технічне обслуговування і ремонт з метою підтримання заданої технічної готовності кораблів;

- створення спеціалізованих підрозділів з метою пошуково-рятувального забезпечення дій корабельних тактичних груп у регіоні Азовського моря та контролю за фізичними полями кораблів тощо.

Досліджене нами питання впливу воєнно-географічних умов регіону Азовського моря на застосування сил (військ, засобів) ВМС було б неповним, якби ми не торкнулись останнього чинника – **обрисю театру бойових дій** (рис. 3). Повніший і всебічний огляд цього чинника ми залишимо спеціалістам у воєнній сфері з розглядом у відповідних джерелах, ураховуючи специфіку. З погляду на обрис театру бойових дій та його специфіку ми дуже побіжно розглянемо пов'язанні з ним загрози (рис. 3):

Загроза з моря: протидія в цьому напрямі зводиться до мінування узбережжя, знешкодження десанту силами й засобами підрозділів морської піхоти ВМС Збройних сил України. Досвід Албанії та Північної Кореї [23] може бути корисним для побудови захисних протидесантних загород на десантно-небезпечних ділянках узбережжя Азовського моря.

Чинник **кібер-захисту**, пов'язаний з необхідністю захисту об'єктів критичної інфраструктури в регіоні Азовського моря, зокрема інформаційних систем і засобів спостереження, навігації, інформаційно-телекомунікаційних систем, систем управління суб'єктів сектору безпеки та оборони України, транспортних та енергетичних систем, хімічного виробництва, медицини катастроф тощо. У плані протидії руйнівним діям з боку країни-агресора використовується дуже широкий спектр контрзаходів, який охоплює законотворчу діяльність, що дала можливість будувати й реалізовувати в практичній площині концепцію створення державної системи захисту критичної інфраструктури.

Інформаційна війна в умовах сучасної гібридної війни, розв'язаної РФ проти України та ключових гравців у світі, набула нової форми інвазії з боку ядерної держави. Ця нова форма полягає в такому: відсутність факту оголошення війни, застосування комплексу «невійськових» інструментів для дестабілізації соціуму ворога, експлуатація принципів демократії та глобалізації, які роблять країни-жертви відкритими для агресивного проникнення та внутрішньої дестабілізації, що врешті-решт змушує ці країни грати за правилами країни-агресора [12, 24]. Тож протидія цій новій формі інформаційної війни потребує нестандартних контрзаходів. Цікавим прикладом таких дій є досвід грузинської сторони, що звели до мінімуму просування РФ ідеї «русского мира» – перехід грузинів у побуті, в офіційних справах, державних закладах та установах на рідну мову. Як свідчить професор Державного університету Ілії Олег Панфілов, навіть повернення в ефір російських каналів не призвело до зворотного процесу [12]. У цьому напрямі, як зазначає

Рис. 3. Можливі загрози навколо театру бойових дій

автор статті [12], це – формування на рівні державних інститутів власного розуміння поняття когнітивної безпеки, що розширює історико-культурну та європейську ідентичність українців.

Наступним кроком є моніторинг соціальних мереж у регіоні на предмет виявлення інформаційних загроз. Про небезпеку використання великих даних для маніпулювання людською свідомістю вказано в монографії спеціаліста Data Science С. Стівенс-Давідовіца [25]. Прикладом цього є використання А/В-тестування Д. Сірокером (колишнім співробітником компанії Google), для аналізу домашньої сторінки Барака Обами під час його першої президентської кампанії, результатом чого стало зростання на 40% зареєстрованих користувачів та економія близько 60 млн дол. США на виборчу кампанію [25].

Виходячи зі сказаного, під час проведення інформаційних операцій важливо своєчасно виявляти й нівелювати наслідки застосування маніпулятивних технологій, які використовують мережу Інтернет, теле-, радіомовлення (як приклад – метод інформаційного впливу «60 на 40») [26]. Контрзаходами, спрямованими на запобігання й подолання негативних наслідків російської пропаганди, є поширення об'єктивної, правдивої інформації у світових ЗМІ та в невідконтрольному російській владі російськомовному сегменті Інтернет.

Висновки

У даному дослідженні автори показали, як географічно малий за розмірами регіон Азовського моря та його особливості можуть впливати на формування концепції застосування сил (військ, засобів) ВМС України. Побудова РФ в одноосібному, а тому з погляду міжнародного права незаконному порядку, стратегічного інфра-

структурного об'єкта – Керченського мостового переходу, перетворила регіон Азовського моря на дієвий і вкрай агресивний інструмент, що використовуються Росією для просування своїх геополітичних інтересів на просторі Азовсько-Чорноморського регіону.

Проведене дослідження дало можливість сфокусувати увагу на таких завданнях:

- удосконалення методології оцінювання воєнно-географічних умов регіону в напрямі трансформації чинників (груп умов) та їхнього змісту, що дасть командирам військових формувань, керівникам військово-цивільних та цивільних адміністрацій змогу виробити конкретні рішення (з урахуванням рівня влади та зацікавленості суб'єктів сектору безпеки та оборони) щодо протидії або унеможливлення прихованих дестабілізуючих дій противника на гіпотетичному театрі бойових дій та в інших регіонах країни;

- контрзаходи Уряду України щодо агресивної політики Російської Федерації в регіоні Азовського моря повинні передбачати комплексний, всеосяжний характер, спрямований на використання майданчиків міжнародних, урядових та неурядових організацій з метою забезпечення максимальної обізнаності світової спільноти стосовно проблем і небезпек, пов'язаних із цими діями, зокрема для Європи. Обізнаність у цьому питанні світової спільноти, по-перше, дає уявлення ключовим гравцям світової геополітики про фактичний рівень небезпеки гібридних дій Росії; по-друге, чітко фіксує відповідальність РФ за штучно створенні екологічні й техногенні проблеми в регіоні Азовського моря, хоча та постійно намагається довести зворотне (спроба уникнути відповідальності); по-третє, дає Україні підстави використовувати невійськові інструменти для формування асиметричних відповідей

(робота по лінії Міністерства закордонних справ, ініціювання запровадження багаторівневих санкцій тощо).

З аналізу дій РФ у регіоні Азовського моря можна стверджувати, що Росія одночасно використовує класичні засоби збройного конфлікту (факт відкритої агресії проти України 25 листопада 2018 р.) та війни інформації. Використання сил та засобів інформаційної війни в умовах гібридних дій РФ проти України несе часом більш руйнівну силу, ніж класичні методи збройних конфліктів. Тому грамотна і нестандартна політика держави в питанні самоідентифікації українців як нації через створення єдиної церкви, повагу до мови та її широкого використання в усіх сферах життя, історичної обізнаності населення та усвідомлення ним негативного впливу популізму та важливості критичного мислення стосовно подій усередині та навколо України стане потужним базисом у контексті забезпечення когнітивної безпеки країни.

Напрямами подальшого дослідження впливу військово-географічних умов на застосування сил (військ, засобів) ВМС є, по-перше, розширення дослідження всього Азовсько-Чорноморського регіону; по-друге, поглиблений аналіз окремо кожного чинника та його складових як аспект побудови комплексної системи безпеки України на морському напрямі.

Перелік літератури

1. Воєнно-географічні умови застосування сил (військ) Військово-Морських Сил / колектив авторів; під заг. ред. С. В. Яким'яка. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2013. – 164 с.
2. *Филипенко А.* Морські виклики для України / А. Филипенко // Морська держава. – 2015. – № 1–2. – С. 14–21.
3. *Дьяков О.* Значення Азовського моря для України / О. Дьяков // Оцінки стратегічного середовища. Військово-Морські Сили Збройних Сил України: матеріали семінару. – [Одеса], 2018. – С. 43–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prismua.org/11122018-2>. – Friday, 30 November 2018, 11:47:13.
4. *Филипенко А.* Морський транспорт та торгівля: виклики для України / А. Филипенко // Оцінки стратегічного середовища. Військово-Морські Сили Збройних Сил України: матеріали семінару. – [Одеса], 2018. – С. 86–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prismua.org/11122018-2>. – Friday, 30 November 2018, 11:47:13.
5. *Клименко А.* Становище на Азові: блокування силами РФ Маріуполя та Бердянська. Нові тенденції / А. Клименко // Чорноморська безпека: аналітичний часопис. – 2018. – № 2 (32). – С. 27–40.
6. *Бабін Б. В.* Правовий режим тимчасово окупованої території України в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці / Б. В. Бабін, Е. А. Плешко // Наукові записки Інституту законодавства ВР України. – 2016. – № 2. – С. 121–125.
7. *Сапіга В. В.* Вплив геополітичної ситуації та фізико-географічних умов регіону Азовського моря на застосування сил (військ, засобів) ВМС / В. В. Сапіга, О. А. Ігнатенко // Наука і оборона. – 2018. – № 4. – С. 15–23.
8. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 листопада 2015 р. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 90 с.
9. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р. / С. І. Кот. – К.: Центр досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, 2018. – 42 с.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Харків: Фолио, 2017. – 496 с.
11. *Рущенко І. П.* Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
12. *Рущенко І. П.* Війна інформацій / І. П. Рущенко, Н. В. Зубар // Оборонний вісник. – 2017. – № 8. – С. 4–9.
13. Звіт та перспективи розвитку щодо відновлення мовлення на Сході та в Криму: Міністерство інформаційної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mip.gov.ua/news/1955.html>. – Friday, 30 November 2018, 11:47:13
14. *Karsh E.* The Iran-Iraq War 1980–1988 / E. Karsh. – Great Britain: Osprey Publishing Ltd, 2002. – 96 p.
15. В Україні створюють державну систему висвітлення морської обстановки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://milnavigator.tv/v-ukrayini-stvoruyut-derzhavnu-systemu-vysvitlennya-morskoyi-obstanovky>. – Wednesday, 12 December 2018, 08:07:33.
16. *Бабич В. К.* Истребители МиГ-23 в Ливанской войне / В. К. Бабич // Авиация и время. – 1999. – № 2. – С. 23–25.
17. ACTUV «Sea Hunter» Prototype Transitions to Office of Naval Research for Further Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.darpa.mil/news-events/2018-01-30a>. – Wednesday, 12 December 2018, 15:17:23.
18. Bluebottle ASW USV trial success [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.australiandefence.com.au/defence/unmanned/bluebottle-asw-usv-trial-success>. – Wednesday, 23 May 2018, 15:17:23.
19. *Frittelli J. F.* Port and Maritime Security: Background and Issues for Congress / J. F. Frittelli. – Washington: Library of Congress, 2005. – 26 p.
20. *Clark C.* The Economic Impact of Nuclear Terrorist Attacks on Freight Transport Systems in an Age of Seaport Vulnerability / C. Clark. – Cambridge, Massachusetts: National Transportation Systems Center, 2003. – 7 p.
21. Nigeria seizes Russian ship, arrests crew [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/en/nigeria-seizes-russian-ship-arrests-crew/a-16326007>. – Monday, 03 December 2018, 12:57:14.
22. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035>. – Monday, 28 January 2019, 12:57:14.
23. *Поспелов А. С.* Специальная фортификация Северной Кореи / А. С. Поспелов // Наука и техника. – 2014. – № 8. – С. 59–64.
24. *Киридон А. М.* Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: монографія / А. М. Киридон, С. С. Троян. – К.; Рівне: РІС КСУ, 2009. – 80 с.
25. *Стівенс-Давідовіч С.* Усі брешуть: але інтернет знає твої думки / С. Стівенс-Давідовіч. – К.: Кі Фанд Медіа, 2018. – 304 с.
26. *Антонов А. М.* Пропаганда як опіум для народу / А. М. Антонов // Оборонний вісник. – 2018. – № 8. – С. 14–17.